

Міжнародні договори: структура, підписання, ратифікація

Міжнародні договори є ключовим правовим інструментом, за допомогою якого держави та міжнародні організації формують і регулюють свої відносини, встановлюють правила, зобов'язання та механізми співпраці.

“

Міжнародний договір — письмова угода між державами та іншими суб'єктами міжнародного права, незалежно від кількості складових частин та від його конкретної назви.

Віденські конвенції 1969 і 1986 років, стаття 2

XIII

ст. до н. е.

перші відомі договори — Месопотамія

860

рік

Договір про мир та любов: Київська Русь і Візантія

1969

Віденська конвенція

про право міжнародних договорів

100 000+

договорів

укладено у світі після 1945 року

Що розглядаємо в темі

7.1

Право міжнародних договорів

Історія, роль договорів серед джерел права, об'єкт і суб'єкти, правова база

7.2

Види міжнародних договорів

Термінологія назв та класифікація за сімома критеріями; рівні укладення в Україні

7.3

Структура договору

Преамбула, основна та заключна частини, додатки двох типів

7.4

Стадії укладення

Прийняття тексту, автентичність, вираження згоди, депозитарій і реєстрація

7.5

Застосування та виконання

Тлумачення: принципи і види; *pacta sunt servanda*, пролонгація, чинність

7.6

Вихід і скасування

Не вольові та вольові способи припинення; денонсація, новація, анулювання

Тисячоліття договірної практики

Найдавніші зразки

Перші відомі зразки міжнародних договорів належать до XIII століття до н. е. і мають відношення до Месопотамії — зокрема до угод між аккадським царем Нарамсіном та місцевими правителями Еламу.

Інноваційним явищем для Київської Русі стало укладання письмових договорів, що свідчить про розвиток державності та міжнародних відносин того часу.

Договірна практика на українських землях

- 860** Договір про мир та любов між Київською Руссю та Візантією — одне з найдавніших збережених джерел
- 907 • 911** договори, збережені в давньоруських літописах
- 944 • 971** важливі джерела для вивчення міжнародних відносин Русі

Відсутність оригіналів та візантійських аналогів викликає наукові дискусії щодо автентичності й повноти цих договорів. Учені допускають існування додаткових угод, які регулювали локальні питання — перемир'я, обмін полоненими та торгівлю.

Чому договори — провідне джерело сучасного міжнародного права

01

Кількісне зростання

Після 1945 року число міжнародних договорів стрімко зросло і вже перевищило 100 000.

02

Недвозначна воля держав

Договори представляють недвозначно висловлену волю держав і дають зручний спосіб формулювання норм та взаємних зобов'язань.

03

Оперативність

Дозволяють швидко вирішувати нагальні питання: через договірне регулювання розвинулися посольське і консульське, економічне, ядерне, морське та космічне право.

04

Контрольованість

Чітка структура договірних норм створює умови для контролю за їх виконанням з боку державних органів, міжнародних інституцій та суспільства.

05

Узгоджений вплив

В умовах складних глобальних викликів саме договори забезпечують можливість узгодженого впливу держав і організацій на світові процеси.

06

Переваги механізму

Програмують розвиток відносин, формуються швидше за звичаєве право, дають однозначне тлумачення, придатні для будь-якої сфери та мають ефективний механізм реалізації.

Право міжнародних договорів: об'єкт, джерела, суб'єкти, функція

Об'єкт

Процеси, що пов'язані з укладанням, сферою, дією та припиненням міжнародних договорів — зосереджені безпосередньо на механізмах договірної процедури.

Джерела

Традиційні міжнародно-правові інструменти: звичаєві норми, договори та загальні принципи міжнародного права.

Суб'єкти

Держави та міжнародні міжурядові організації — що підтверджено Віденськими конвенціями 1969 та 1986 років.

Функція

Створення уніфікованих механізмів регулювання договірних процесів: укладання, дія та повне припинення дії угоди.

Висока кодифікованість галузі

Значною перевагою цієї галузі права є високий ступінь кодифікованості, що пояснюється основною роллю міжнародного договору в системі міжнародно-правових відносин. Уніфікація процедур має забезпечити прозорість, передбачуваність і взаємоповагу в міждержавних відносинах.

Міжнародні конвенції та національне законодавство

Віденська конвенція 1969 року

Докладно розкриває усі аспекти договірного процесу:

- порядок укладення договорів між країнами
- набуття чинності договору
- тлумачення договору
- використання договору
- скасування договору та умови скасування міждержавних договорів

Доповнювальні конвенції

1978

**Конвенція про
 правонаступництво
 держав**

1986

**Конвенція про договори
 між державами й
 міжнародними
 організаціями**

Разом ці акти утворюють кодифіковану основу права міжнародних договорів.

Національний рівень

Правове поле міжнародних договорів України — міждержавних, міжурядових і міжвідомчих — визначається:

- Конституцією України
- Законом України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року, який регулює всі типи договірних відносин незалежно від їхньої форми та змісту

Що вважається міжнародним договором і хто його укладає

Визначення за законодавством України

Міжнародним договором України вважається письмова домовленість із закордонним партнером — державою чи іншим суб'єктом міжнародного права, — яка може мати різні назви (договір, конвенція, угода, протокол, пакт тощо) та складатися з одного або декількох пов'язаних між собою документів, що регулюються нормами міжнародного права.

Стаття 2 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року

Три рівні укладення договорів України

Вищий державний

повноваження надаються Президенту України або його уповноваженим представникам, які діють від імені України як держави

Урядовий

право укладання договорів у сферах економіки, торгівлі, науково-технічного співробітництва та гуманітарних питань належить Кабінету Міністрів України

Відомчий

компетенція розповсюджується на міністерства, центральні органи виконавчої влади та інші державні колегіальні органи

Стаття 3 Закону України «Про міжнародні договори України»

Як називаються міжнародні договори: частина перша

Договір

Фундаментальний акт, що визначає основні аспекти міжнародних зносин та має найвищу юридичну силу.

Пакт

Договір, що регулює найважливіші політичні питання.

Угода

Документ, що фіксує домовленості між державами з конкретних, зазвичай менш значущих питань.

Конвенція

Багатостороння угода, що регулює спеціальні питання співробітництва в економічній, технічній, гуманітарній чи військовій сферах.

Протокол

Додаткова угода до основного договору, що уточнює, доповнює чи змінює його положення.

Факультативний протокол

Багатосторонній договір, що може існувати окремо або як доповнення, не будучи невід'ємною частиною основного; приєднання необов'язкове.

Меморандум

Фіксує домовленість сторін, але не має такої ж юридичної сили, як договір.

Статут

Установчий документ міжнародної організації, що визначає її цілі, структуру та функції.

Як називаються міжнародні договори: частина друга

Комюніке

Офіційне урядове повідомлення про важливі події у внутрішньому житті країни, а також про міжнародні переговори та угоди.

Регламент

Додаткова угода до багатостороннього договору.

Обмін нотами

Дипломатична практика оформлення міжнародних угод, насамперед у політичній сфері.

Трактат

Багатостороння угода у галузі політичних, військових, економічних та інших питань.

Акт-картель

Міжнародний договір, зокрема з обміну військовополоненими або видачі злочинців.

Конкордат

Міжнародна угода, однією зі сторін якої є Ватикан: укладається папською державою з релігійних і релігійно-політичних питань.

Модус вівенді

Modus vivendi — тимчасовий договір для оперативного вирішення першочергових питань; у дипломатії — принцип визнання різноманітності поглядів.

Термінологія міжнародних договорів не є загальновизнаною, проте на практиці сформувалися певні умовні позначення. Документ визнається міжнародним договором незалежно від його конкретної назви.

Сім критеріїв класифікації міжнародних договорів

За змістом

Політичні, економічні, культурні, науково-технічні та гуманітарні угоди; правові, установчі, кодифікаційні та безпекові договори.

За суб'єктами

Міждержавні угоди, угоди за участю міжнародних організацій, угоди між органами державної влади — міжурядові та міжвідомчі.

За географією

Універсальні, регіональні та локальні — залежно від кола держав, відносини яких вони регулюють.

За кількістю сторін

Двосторонні (білатеральні) та багатосторонні (мультилатеральні) договори.

За формою

Письмові та усні. Віденська конвенція не поширюється на угоди, укладені в усній формі.

За доступом

Відкриті, напіввідкриті (приєднання лише за згодою учасників) та закриті (участь лише початкових сторін).

За строком дії

Строкові — з чітко визначеним строком дії — та безстрокові.

Універсальні договори укладаються між великою кількістю держав для регулювання загальнолюдських проблем — як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року чи Конвенція про права дитини. Установчими угодами створюються міжнародні організації, зокрема Статутом ООН.

Які договори укладаються від імені України

Політичні та територіальні

Політичні, мирні, територіальні договори, а також ті, що стосуються державних кордонів, розмежування виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України.

Права людини

Договори, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

Членство в союзах

Про участь України в міждержавних союзах та інших міждержавних об'єднаннях і системах колективної безпеки.

Військова допомога

Про направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав чи допуск іноземних підрозділів на територію України, умови їх перебування, терміни виведення, фінансово-економічні та екологічні наслідки і компенсації.

Територія і ресурси

Про використання території та природних ресурсів України.

Міждержавний характер

Договори, яким за згодою сторін надається міждержавний характер.

Чотири складові міжнародного договору

Вступна частина

преамбула

Містить інформацію про сторони, які укладають договір, причини, цілі та принципи його укладення, а також взаємозв'язок із іншими договорами чи угодами.

Основна частина

центральною

Включає положення, що безпосередньо регулюють відносини між сторонами: предмет і об'єкт договору, права та обов'язки, умови і способи виконання зобов'язань.

Заключна частина

процесуальна

Встановлює порядок набуття договором чинності, а також умови його припинення; містить процесуальні статті та застереження.

Додаткова частина

додатки

Містить додатки, які можуть доповнювати зміст договору — від протоколів до схем і зразків документів.

Структура договору являє собою цілісну систему взаємопов'язаних норм. Слід зазначити, що не всі елементи є обов'язковими для кожного договору, а їх відсутність не впливає на юридичну силу документа.

Вісім формул преамбули і зміст основної частини

Формули преамбули

Кожну формулу прийнято подавати з нового рядка:

- Назви сторін
- Передісторія
- Мотиви укладення договору
- Повідомлення про рішення укласти договір
- Призначення уповноважених
- Перелік уповноважених
- Перевірка повноважень
- Вступна формула згоди

Основна частина

У центральній частині тексту договору викладено зміст міжнародної угоди:

- Предмет і об'єкт договору
- Права та обов'язки сторін за договором
- Умови та способи виконання договірних зобов'язань

У преамбулі подають загальні відомості про сторони договору, мотиви його укладення, мету та принципи міжнародного права, згідно з якими слід тлумачити всі положення договору.

Застереження заключної частини та два типи додатків

Застереження про порядок дії

- Розв'язання спорів
- Тлумачення положень договору
- Перегляд договору, внесення змін і доповнень
- Набуття договором чинності
- Термін дії договору
- Пролонгація — умови продовження дії

Застереження про припинення

- Припинення дії договору
- Прийняття договору сторонами: підписання, ратифікація, прийняття, приєднання
- Денонсація — відмова держави від договору
- Реєстрація договору в міжнародній організації
- Припинення дії попереднього договору
- Депозитарій договору та статус додатків

Два типи додатків

Невід'ємна частина договору: додаткова угода, протоколи, обмін нотами, додаткові статті — містять важливі постанови, які уточнюють або змінюють умови договору.

Не є невід'ємною частиною: опис кордонів, зразки документів, схеми, визначення, списки, зразки посвідчень посадових осіб — наочний матеріал до договору.

Раніше наприкінці заключної частини подавали засвідчувальну формулу — положення, яке фіксувало згоду уповноважених підписати договір і спосіб засвідчення цієї згоди. Для сучасних міжнародних договорів ця формула необов'язкова.

Три етапи укладення міжнародного договору

01

Прийняття тексту

Формальний акт, що передбачає попередню договірну ініціативу та надання повноважень. Охоплює підготовку, розроблення, узгодження та офіційне затвердження тексту — дипломатичними каналами або в межах міжнародних конференцій.

02

Встановлення автентичності

Закріплення остаточного варіанту тексту, що гарантує його незмінність. У разі багатомовного виконання у заключних положеннях зазначається рівна юридична сила всіх текстів.

03

Вираження згоди

Дії на основі обміну документами, підписання, ратифікації, приєднання, затвердження, а також юридичні процедури: передача документів депозитарію, реєстрація, публікація, заяви та застереження.

Після автентифікації тексту договір до його ухвалення не має обов'язкової сили, однак сторони зобов'язані утримуватися від дій, що можуть перешкоджати реалізації його мети та об'єкта.

Хто має право діяти від імені держави і як засвідчується автентичність

Повноваження

Офіційні документи, видані уповноваженими органами державної влади відповідно до норм національного законодавства. Вони підтверджують законне право визначеної особи діяти від імені держави на конкретному етапі укладання договору.

- Глави держав, урядів і міністри закордонних справ мають такі повноваження за посадою — *ex officio*
- Глави дипломатичних представництв можуть прийняти текст договору лише з державою перебування
- Усі інші представники беруть участь у стадіях укладення лише за наявності повноважень

Засоби підтвердження автентичності

Парафування

Підтвердження автентичності тексту шляхом розміщення ініціалів представниками держав під текстом договору. Можливе постатейне чи посторінкове парафування.

Підписання *ad referendum*

«До схвалення» — попереднє підписання договору, яке набуває остаточного характеру після подальшої ратифікації компетентними державними органами. Стаття 10 Віденської конвенції 1969 року визначає його як один із легітимних способів засвідчення автентичності.

Включення до заключного акта конференції

Засоби підтвердження автентичності визначаються безпосередньо в договорі.

П'ять форм вираження згоди на обов'язковість договору

Підписання

Здійснює уповноважений представник держави. Надає договору обов'язкової сили, якщо це передбачено самим договором або впливає з повноважень представника.

Ратифікація

Затвердження договору вищим органом державної влади після попереднього підписання. В Україні здійснюється Верховною Радою шляхом прийняття спеціального закону.

Затвердження

Конфірмація — форма згоди, що не потребує ратифікації, через схвалення урядом чи іншими компетентними органами.

Прийняття

Особлива форма згоди на обов'язковість договору, яка за процедурою подібна до приєднання.

Приєднання

Сторона, що не брала участі у розробленні договору, приймає на себе зобов'язання за ним — до чинного договору і до документа, що не набрав чинності, у повному обсязі.

Принцип альтернату — двосторонні договори

Кожен уповноважений підписує спочатку власний примірник, а згодом примірник іншої сторони. Назви держав, печатки та текст відповідною мовою розташовуються на першому місці у власному примірнику: при розташуванні підписів поруч першість надається місцю ліворуч, один над одним — верхньому місцю.

Багатосторонні договори

Підписи проставляються в алфавітному порядку за узгодженням сторін. Ратифікація включає ухвалення двох документів: ратифікаційної грамоти та внутрішньодержавного нормативного акта.

Депонування, застереження та набуття чинності

Депозитарій

Держава, міжнародна міжурядова організація чи її ключова посадова особа, які зберігають договори та супутні документи. Депонування — передача на зберігання оригіналів.

- Зберігати автентичні тексти договорів
- Готувати засвідчені копії та надсилати їх державам-учасникам
- Приймати і зберігати підписи, документи, повідомлення та оповіщення
- Реєструвати договір у Секретаріаті ООН

Застереження

Одностороння заява держави при підписанні, ратифікації, прийнятті, затвердженні договору або приєднанні до нього — з метою виключення або зміни дії певних положень щодо цієї держави.

- Може бути попереднім, якщо зроблене на ранніх етапах укладання
- Застереження, згода на нього або заперечення оформлюються письмово
- Доводяться до відома всіх учасників договору
- Можуть бути зняті в односторонньому порядку, якщо договір не встановлює іншого

Набуття чинності та публікація

Договір набуває юридичної чинності, коли його положення стають обов'язковими для всіх учасників — від цього моменту він створює міжнародно-правові норми, права і обов'язки.

- Після набуття чинності договори підлягають реєстрації в Секретаріаті ООН для публікації
- Промульгація — внутрішньодержавна публікація договору засобами масової інформації
- Промульгація не впливає на юридичну обов'язковість договору

Принципи та види тлумачення міжнародного договору

П'ять принципів тлумачення

Добросовісності

Врахування щирості намірів сторін.

Єдності

Об'єкт і мета договору розглядаються у взаємозв'язку.

Ефективності

Кожному положенню договору надається сила та смисл.

Багатомовного тлумачення

Врахування автентичних текстів різними мовами.

Рівності мов

Рівна достовірність текстів і забезпечення єдиного змісту, вираженого різними мовами.

Чотири види тлумачення

Офіційне

Здійснюється учасниками договору або міжнародними органами, зазначеними в його тексті.

Неофіційне

Виконується фахівцями — юристами, істориками, журналістами, вченими — у наукових дослідженнях із міжнародного права.

Міжнародне (автентичне)

За домовленістю учасників, обов'язкове для них; включає адміністративне та судове тлумачення — наприклад, Міжнародним Судом ООН.

Внутрішньодержавне

Здійснюється компетентними органами держави відповідно до національного права у вигляді заяв, декларацій чи інших документів.

Pacta sunt servanda: чинність і пролонгація

Основний принцип

Pacta sunt servanda

«Договорів слід дотримуватися» — базовий принцип дії міжнародного договору. Договори можуть бути строковими (на визначений або невизначений час) або безстроковими.

Продовження дії

Пролонгація

Продовження строку дії договору до його завершення відповідно до умов договору або за домовленістю сторін.

- Ініціативна — потребує позитивного волевиявлення сторін
- Автоматична — відбувається за умови, що сторони не припиняють дію договору

Коли договір не чинний

Підстави недійсності

- Укладення здійснене неналежними суб'єктами
- Переговори вели неуповноважені представники
- Порушено принцип добровільності, застосовано силу чи обман
- Допущені помилки чи підкуп представника
- Не дотримано конституційної процедури укладання

Чинним є договір, який створює обов'язкові міжнародно-правові норми та не суперечить основним принципам чи імперативним нормам міжнародного права. Його чинність може бути оскаржена лише відповідно до норм Віденської конвенції 1969 року.

Не вольові та вольові способи припинення дії договору

Не вольові способи

Припинення відбувається внаслідок обставин чи фактів, що не залежать від волі сторін:

- Виконання умов міжнародного договору
- Закінчення строку його дії
- Виникнення нової імперативної норми міжнародного права (*ius cogens*)
- Війна між учасниками
- Припинення існування суб'єкта договору

Вольові способи

Припинення є результатом волевиявлення сторін і передбачає розторгнення договору у формі:

- Денонсації — одностороннього припинення за передбаченими умовами
- Відміни або зупинення дії за спільною згодою учасників
- Новації — укладення нового договору з того самого питання
- Визнання договору недійсним через порушення його умов

Денонсація

Одностороннє припинення договору за передбаченими ним умовами із завчасним повідомленням інших учасників — щонайменше за 12 місяців. Якщо таких положень немає, вихід забороняється, якщо намір не впливає з характеру договору.

Новація

Припинення договору шляхом укладення нового. Договір припиняється, якщо всі учасники підписують новий документ із того самого питання, маючи на меті припинення попереднього, або якщо їхні положення несумісні.

Анулювання, наслідки припинення і призупинення договору

Анулювання

Одностороннє припинення міжнародного договору, яке є правомірним лише за дотримання норм міжнародного права. За Віденською конвенцією можливе у таких випадках:

- Недійсність договору через його неправомірність
- Суперечність договору, укладеного попередником, новому суспільному устрою держави
- Істотне порушення умов договору одним із учасників
- Неможливість виконання договору
- Докорінна зміна обставин — *clausula rebus sic stantibus*, якщо вони були ключовою підставою для згоди учасників

Посилання на зміну обставин неприпустиме, якщо вона спричинена свідомими діями держави, що апелює до цієї зміни, або для припинення договорів щодо державних кордонів.

Наслідки припинення

Припинення означає завершення дії договору для майбутніх зобов'язань, але не впливає на права, обов'язки чи правовий статус учасників, що виникли внаслідок його виконання — ці наслідки залишаються чинними після припинення.

Призупинення договору

Тимчасове припинення дії договору, яке може призвести до поновлення або повного припинення:

- Учасники звільняються від виконання зобов'язань за договором на період призупинення
- Інші правові відносини між учасниками, встановлені договором, залишаються чинними

Ключові висновки теми

01

Договір — головне джерело права

Понад 100 000 договорів після 1945 року: вони висловлюють недвозначну волю держав, формуються швидше за звичай і мають ефективний механізм реалізації.

02

Форма має чітку структуру

Преамбула, основна та заключна частини й додатки; назва документа не впливає на його визнання міжнародним договором.

03

Процедура визначає чинність

Прийняття тексту, автентифікація, вираження згоди, депонування та реєстрація — кожна стадія має власні правові наслідки.

Дія міжнародного договору базується на принципі *pacta sunt servanda* — «договорів слід дотримуватися», а уніфікація договірних процедур забезпечує прозорість, передбачуваність і взаємоповагу в міждержавних відносинах.

Контрольні питання

За скільки часу слід попередити інших учасників про намір денонсувати договір?

Хто має повноваження укласти договори *ex officio*, без окремих документів?